

Amir Kapetanović

DOI: <https://dx.doi.org/10.21857/9xn31cwgyz>
Prethodno priopćenje
Rukopis prihvaćen za tisak: 21.10.2024.

VRIJEDNOSNI SUDOVI I JEZIČNA SLIKA SVIJETA U PEIĆEVIM SKITNJAMA

Sažetak

U radu o *Skitnjama* Matka Peića analiziraju se vrijednosni sudovi, o pojavnostima koje su opisane u tom putopisu, iz perspektive aksiološke (etno) lingvistike. Na temelju Peićevih književnih iskaza pokušavaju se djelomice rekonstruirati segmenti jezične slike svijeta koja je Peićevim jezikom uhvaćena i u njemu pohranjena. Ovakav tip analize omogućuje i propitivanje određenih stereotipa koji se zrcale u Peićevim *Skitnjama*. U analizi su uočeni različiti tipovi izravnoga ili neizravnoga iznošenja vrijednosnih sudova (sadržajem morfema ili riječi, uporabom riječi *dobar – loš*, sadržajem drugih popratnih riječi kojima se pojavnosti opisuju, kombinacijom iskazivanja popratnih riječi i sufikslnih morfema, spojem riječi koji u kontekstu priziva određene vrijednosne konotacije). Uočeno je, također, da se popratnim riječima kadšto relativiziraju prototipna značenja riječi kojima se imenuju ili opisuju pojavnosti.

Ključne riječi: Matko Peić; *Skitnje*; hrvatski jezik; jezična slika svijeta; vrednovanje; stereotipi.

Uvod

Kada imenujemo ili opisujemo neke pojavnosti, iznosimo i vlastite vrijednosne sudove o njima ili (ne)svjesno prenosimo društveno usvojene ocjene o onom što imenujemo. Teško bi bilo zamisliti spontanu jezičnu uporabu bez dodira s hijerarhijom vrijednosti. U značenjima mnogih riječi pohranjena su iskustva koja imaju načelno pozitivan ili negativan predznak, koji vrijedi za čitavo društvo ili za neku društvenu skupinu. Odnos neke riječi s drugim riječima aktivira određene konotacije, pa se u tom odnosu vrijednosni sudovi, koje sadržavaju značenja pojedinih riječi, mogu modificirati, relativizirati, neutralizirati i mijenjati. Vrednovanja i stereotipi temelji su za stvaranje jezične slike svijeta.¹ Aksiolingvistička istraživanja nisu dovoljno za-

¹ Iz dosad rečenoga nazire se smjer i područje istraživanja (kognitivna etnolingvistika). U istraživanju nasljeđujemo osnovne teorijske zaslade lublinske etnolingvističke škole. Ta je poljska etnolingvistička škola usmjerena na istraživanje subjektivne (naivne) interpretacije stvarnosti, jezične slike svijeta (v. npr. Bartmiński 2012). Vrednovanje (v. npr. Bartmiński 2003) i stereotipi (v. npr. Bartmiński 2009), o

stupljena u hrvatskoj sredini iako su posljednjih nekoliko desetljeća u drugim slavenskim sredinama (npr. Poljska) prilično intenzivna. Stoga će se pozornost u ovom prinosu usmjeriti na vrednovanja koja nalazimo samo u jednom tekstu, u *Skitnjama*, najpoznatijem putopisu Matka Peića, premda bi se takvo istraživanje moglo proširiti i na neke druge njegove putopisno-esejističke knjige, kao što su: *Jesen u Poljskoj*, *Europske skitnje*, *Ljubav po putu od Drave do Jadrana*.

Dobro je poznato da je Matko Peić, ne samo književnik, nego i slikar i povjesničar umjetnosti. U *Skitnjama* je on izgradio dojmljivu poetsku sliku svijeta od Zagreba do Dunava, obojanu širokom paletom boja² i sastavljenu od opisa uočenih i proživljenih detalja s putovanja panonskim krajolicima. U susretu s pojavnostima na tim putovanjima kristalizirana su autorova vlastita i društvena iskustva, nerijetko povezana s poviješću krajolika i sudbinom živoga svijeta. U ovom prinosu raščlanjivat ćemo iskaze vrijednosnih sudova, koji su važna sastavnica Peićevih deskripcija.³

Izricanje vrijednosnih sudova

Skitnje Matka Peića sadržavaju mnogo riječi koje u svojem značenju imaju negativno ili pozitivno značenje. Njihovim izricanjem, bez dodatnih opisa i komentara, već se daje vrijednosni sud. Takva je, primjerice, imenica *flundra* ('osoba koja se odaje bludu za novac'), riječ kojom društvo pejorativno naziva osobu "sumnjiva moralna" (najčešće žensku osobu) i samim tim negativno vrednuje osobu moralno lošom. Osim takva izravna vrednovanja, koje proizlazi iz samoga značenja riječi, o imenovanim se pojavnostima mogu davati eksplicitni negativni ili pozitivni vrijednosni sudovi popratnim riječima *dobar* ili *loš* (*dobar čovjek*, *loš fijkaker*, *loša rakija*):

[1] *Pričao je kako i flundra može biti, ako se namjери na dobrog čovjeka, dobra žena.*
(235)

kojim će biti riječi i u ovom radu, važne su sastavnice jezične slike svijeta.

² Peić iskorištava široku paletu boja dok riječima oslikava krajolike kojima putuje. Svojom zastupljenošću boja, kojima se atribuiraju određena pojavnost, posebno se u Peićevim opisima ističe ljubičasta. Ljubičasta boja sredstvo je kojim se na poseban način naglašava zatamnjenost plave u pejzažu (*Nebo ljubičasto kao šljivin pekmez* 145; *Odra u niskim ljubičastim oblacima* 5; *Kroz njihove tople, ljubičaste obronke skićem se i mislim kako je blijedo cvijeće gdje nema đubrenika!* 66) i dubina sjena, pjesničkom pogledu dodaje osjećaj sjete i hladnokrvnosti, a u dodiru sa zelenom bojom privida se plava boja (*Vlaga tjera zelenilo neuredno na sve strane, izgriza rtne ograde i ljubičasto tamni staje i kokošinje* 6). Posezanje za ljubičastom potez je kojim se izbjegava čista boja i žudi za prelivenošću i brisanjem granica. Stoga bi se naglašavanje ljubičaste boje moglo shvatiti kao gledanje kroz poseban poetski veo, spokojan imaginarni pogled na stvarnost, s prigušenim strastima. Slično zaključuje i Vlašić (2014: 76) kada piše da odnos zelene i ljubičaste tekstu daje "bajkovit, sanjarski ugođaj". Primjeri se u ovom radu citiraju samo brojem stranice iz izdanja Peić, 1996. Istanjanja u citatima A. K.

³ Ovaj je rad nastao u sklopu znanstvenoga projekta *Hrvatske stereotipne jezične slike svijeta*, koji se provodi u Institutu za hrvatski jezik i financira ga Europska unija (NextGenerationEU).

[2] *Teško sam pisao na koljenu koje je tako poskakivalo u lošem fijakeru da mi je rukopis nalikovao na poremećeno jato divljih gusaka koje ujesen nikako ne zna iseliti iz domovine.* (344)

[3] *I šutjeti uz pokislog psa koji ima oči kao loša rakija.* (287)

Međutim, izravno određivanje pojavnosti dobrom ili lošom često se izbjegava u komunikaciji ili se primjenjuju druge riječi za osobine i pojavnosti koje društvo procjenjuje pretežno pozitivno ili negativno. Pridjevima i priložima Peić također vrednuje pozitivno ili negativno pojavnosti o kojima piše, primjerice, pozitivno vrednovanje vode *čistom* i nakita koji je *glatko* istuckan nasuprot negativnom vrednovanju *hrapava* dlana i *prljavih* koljena:

[4] *U jednom dvorištu cementne cijevi: traže čistu vodu* (10)

[5] *Neki nakit za vojničkog konja istuckan tanko, glatko kao najnježnija ženska koža* (106)

[6] *... tad mu one kradomice gledaju dlan: izgoren, suh, hrapav* (264)

[7] *Koljena prljavih od sinočnjeg čerupanja gusaka, rukama izjedanim surlama nerasta, žetelica sijeva srpom iznad razbuktalih njedara.* (166)

Vrijednosni sud može se izreći samo jednom riječju, ali može se to izraziti i samo jednim dijelom riječi, jednim morfemom, primjerice sufiksom *-ina* i deminutivnim sufiksom *-ić*. Peić rabi riječ *muškarčina* kada ocjenjuje nekoga pravim tipičnim muškarcem, a riječ *muškarčić* kada osobu procjenjuje još dječakom/mladićem:

[8] *Tu u naftnom blatu ili, kako inženjeri kažu, u tortonu Gojla, u tim slatkovodnim taložinama iz prvih dana svijeta, rađanja zemlje — kakav život za muškarčinu koji buši do porfira, ruje do diorita!* (140)

[9] *Tu došljak, putnik, muškarčić može dobiti sir i vrhnje, paprikaš od mladog goluba, hranjenog samim pjenastim puževima i bagzovim croičima.* (269)

Zanimljiv je "kombinirani" način vrednovanja: uz pomoć sufiksalne tvorbe, npr. augmentativnim sufiksom *-ina* iskazuje se da je nešto/netko 'velik', a atributima ili apozicijama determinira se ta veličina. Ako se životinjama pridaju osobine ljudskih bića, *star* može nositi i negativan i pozitivan predznak s obzirom na stereotipe o starcima (nemoćan, dosadan ili mudar), *umišljen* nosi negativan predznak, širokogrudni nosi pozitivan predznak, a imenica *dobričina* uz uvećanicu *petešina* također nosi pozitivan predznak, i to tako da se to dodatno naglašava sufiksom *-ina*:

[10] *Kad kokošarevo koljeno pritisne na kraju, mala vrata na piličarki, onda su svi unutra: i stari orozina, umišljeni pjetlina, dobričina petešina i širokogrudni pjevčina.* (124)

Posebnu skupinu čine vrednovanja u kojima popratne riječi modificiraju ili mijenjaju uobičajenu vrijednosnu dimenziju prototipnoga značenja glavne riječi, odnosno, dolazi na taj način do svojevrsnoga iznevjeravanja prototipnoga značenja. Primjerice, značenje pridjeva *hrapav* ima u opreci s glatkim (i nježnim) negativan predznak. U značenjskoj strukturi pridjeva *hrapav* pohranjeno je iskustvo pretežno neugodna taktilnoga osjeta⁴. Međutim, Peić to pretežito iskustvo relativizira dodavanjem priloga *ugodno*, pa hrapavost tkanine ženske suknje izaziva pozitivan doživljaj jer se asocijativno vezuje, npr. uz djetinjstvo, majku ili čistoću, što sve određuje načelno pozitivne predznake:

[11] *Gledam seljanke u vagonu. Njihove suknje su bijele, široke i ugodno hrapave, od platna za krevetne plahte. Torde, napinjale su se pretovarajući bokove u jastuke, a na rukavima (kakve li nježnosti!) prelazile su kao mlijeko kad kipi u šupljikastu čipku.* (7)

U Peićevu putopisu na isti se način modificiraju i neugodni osjećaji, primjerice: *ugodna tuga, ugodna gorčina, ugodna jeza*. Blato u svojem prototipnom značenju, koje se pretežno veže uz neugodan doživljaj tamnomeke nedefinirane površine zemlje i nečistoće, u Peićevim putopisnim zapisima o Turopolju glatkoća i mekoća blata udaljuje se od neugode, pa se sutonsko turopoljsko blato eksplicitno vrednuje pridjevom *ugodan*:

[12] *U najmekša polja sam došao. Tu trune mnogi rujani. Najcrnji mulj se širi oko mene. Nigdje u Hrvatskoj koraci nisu tako meki kao u ovoj zemlji.* (7)

[13] *U to ugodno sutonsko blato, u to Turopolje, u čemu sam se ljepše mogao uvesti nego u fijakeru?* (12)

Taj vrijednosni sud proizlazi iz općega mnijenja da provincija ima svoje čari, ljepote koje ne može nuditi urbana sredina. U Peića provincijsko panonsko blato ne vrednuje se negativno, kao primjerice u Krležinu *Povratku Filipa Latinovicza*, kada se u zaodijevanju metonimijama, kao što su "panonsko blato i nad njim zrakoplovna linija: London-Bombay" (Krleža 2004: 100), izražava negativan predznak koji ima rubna ograničena učmala zabit u opreci s kozmopolitizmom i internacionalizmom. Peić uz blato vezuje pridjev *čist*, koji u svojem prototipnom značenju sadržava pohranjeno univerzalno ljudsko pozitivno iskustvo. Naizgled se čini da je sintagma *čisto blato* oksimoronska struktura, međutim, čisto ovdje može označivati istinsko ili pravo blato, kao čisto zlato, ono blato koje se iskustveno vezuje uz nepatvorenu i nedirnutu prirodu bez granica, društvenih normi i prepreka, gdje ima poštenja i gdje je situacija jasna u opreci s društvenim odnosima i urbanom sredinom, koja nekad može činiti kao blato što se signalizira metaforičkim iskazom *prazne ljudske veze*:

⁴ On može imati i pozitivan predznak, na primjer, kada je poželjna hrapava površina predmeta.

[14] *Davno je već netko, tko nije mogao više sjediti u kazališnom fotelju i gledati prazne ljudske veze, stavio točkove na nj i odvezao se u čisto blato.* (14)

O Peićevim stereotipima u putopisnim opisima mogao bi se napisati poseban rad (npr. o staroj slavonskoj krvi, o staroj slavonskoj tuzi, o bečarenju slavonske vode, o kelnericama itd.). Ovdje ističemo tek jedan primjer. Peić vidi u širini bjelogorice žensku osobinu, a u brkatosti bjelogorice mušku osobinu. U istom iskazu nalazi se i usporedba nježnosti mraclinske drvenjare s dječjim lijesom:

[15] *Da, turopoljska bjelogorica ženski široka, muški brkata, kao što je živa pružala sjenu umornoj divljači i klonulom bilju, i naslon sustalim ravničarskim oblacima, eto, mrtoa dariva i čovjeka, Turopoljca, stanovnika mraclinske drvenjare, nježne kao dječji lijes.* (40)

Lijes sam po sebi nema kao dio značenja negativnu vrijednosnu prosudbu, ali u kontekstu uvijek priziva negativne asocijacije na tabuiziranu smrt. Iako je naglasak na nježnosti, koja se pozitivno vrednuje, ne možemo se oteti potresnom osjećaju kada se u usporedbi spajaju nježnost drvenjare i dječji lijes.

Zaključak

U ovom prinosu analizirali smo *Skitnje* Matka Peića iz perspektive aksiološke (etno)lingvistike. Uočeni su različiti tipovi iznošenja vrijednosnih sudova, iskazani sadržajem morfema ili riječi, uporabom riječi *dobar – loš*, sadržajem drugih popratnih riječi kojima se pojavnosti opisuju, kombinacijom iskazivanja popratnih riječi i sufiksálnih morfema, spojem riječi koji u kontekstu priziva određene vrijednosne konotacije. Uočeno je, također, da se popratnim riječima relativiziraju prototipna značenja riječi kojima se imenuju ili opisuju pojavnosti. Analizirali smo samo neke reprezentativne primjere koji mogu pomoći u sagledavanju načina iznošenja vrijednosnih sudova. Takvim pristupom može se više doznati i o Peiću i o njegovima *Skitnjama*, odnosno o njegovoj poetskoj jezičnoj slici prostora o kojemu u *Skitnjama* piše.

Literatura

1. Bartmiński, Jerzy (2003) Miejsce wartości w językowym obrazie świata. U: J. Bartmiński (ur.), *Język w kręgu wartości: Studia semantyczne*. Lublin: WU MCS, str. 59-86.
2. Bartmiński, Jerzy (2009) *Stereotypy mieszkają w języku: Studia etnolingwistyczne*. Lublin: WU MCS.
3. Bartmiński, Jerzy (2012) *Językowe podstawy obrazu świata*. Lublin: WU MCS.
4. Krleža, Miroslav (2004) *Povratak Filipa Latinovicza*, Večernji list: Zagreb.

5. Peić, Matko (1996) *Skitnje*. Priredio D. Jelčić. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske Ogranak Matice hrvatske Požega.
6. Vlašić, Vesna (2014) Slikovnost *Skitnji* Matka Peića. *Radovi Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Požegi*, 3 (2014), str. 73-79.

Value judgements and the linguistic picture of the world in Matko Peić's *Skitnje*

Summary

This paper on Matko Peić's *Skitnje* analyses value judgements of the phenomena he describes in his travel memoir from the perspective of axiological (ethno)linguistics. Peić's literary statements are used to partially reconstruct segments of the linguistic picture of the world captured and stored in Peić's language. This kind of analysis also allows us to examine certain stereotypes reflected in Peić's *Skitnje*. The analysis identifies various types of direct or indirect expression of value judgements (content of morphemes or words, use of the words *good-bad*, the content of other words accompanying descriptions of phenomena, combinations of expressions with accompanying words and suffixal morphemes, combinations of words that imply certain connotations in a given context). It is also noted that accompanying words are occasionally used to relativise prototypical meanings of words describing phenomena.

Keywords: Matko Peić; *Skitnje*; Croatian; linguistic picture of the world; value judgements; stereotypes.

Dr. sc. Amir Kapetanović
Institut za hrvatski jezik
Ulica Republike Austrije 16, 10000 Zagreb
akapetan@ihjj.hr